

גדליהו אלון

מותו הפתאומי של גדליהו אלון פרץ פרץ בלימודי ההיסטוריה של עם ישראל, הן בהוראת המקצוע באוניברסיטה העברית והן בחקירת התקופה הגדולה שהוא עסק בה.

בהוראתו ובמחקריו הקיף אלון תקופה גדולה ומכרעת בהיסטוריה הישראלית והאנושית, התקופה המתחילה בזמנו של אלכסנדרוס מוקדון והמסתיימת עם כיבושי הערבים. תקופה זו היא תקופת ההיאבקות של עמנו עם התרבות והפוליטיקה היוונית והרומית והנוצרית מזה ועם פרס הפרתית והסאסאנית מזה. באישיותו של אלון נתמזגו כל התכונות והכשרונות הדרושים לחקירת התקופה הגדולה הזאת.

אלון, שהיה תלמידה של אחת הישיבות המפורסמות בליטא, שלט בתלמודו כאחד הגדולים. במשך הזמן קנה לעצמו ידיעה שלמה גם בכל הענפים של המדעים הקלאסיים: ספרות והיסטוריה של יוון ורומי מהומירוס עד יוסטיניאנוס, לרבות הפפירולוגיה ההלניסטית, הצפיגרפיה היוונית והרומית, המשפט הרומי והספרות הנוצרית, מכתבי הברית-החדשה עד אחרוני אבות-הכנסיה.

כל החומר הזה היה גלוי וידוע לפניו. ואשר לעניני היהדות, הרי שלט בהם בבקיאותו ובזכרונו הכביר, שלא עזבו אף לשעה קלה. הוא למד להשתמש בשיטה היסטורית-פילולוגית בקורתית לגבי המקורות היווניים והרומיים. תפקידו היה להעביר שיטה זו אל המקורות התלמודיים, תפקיד קשה שכבר נלאו בו כמה דורות של חכמי ישראל. בין אלה שקדמו לו הכיר אלון ביחוד בזכויותיו של אברהם ביכלר ז"ל. עתיד להתברר, כי אלון היה גדול מקודמו בהבנתו ההיסטורית. על-כל-פנים גשאר לו לאלון מקום רב להתגדר בו.

המסורת ההלכית והאגדית שלנו היא חומר היסטורי מיוחד במינו, התובע טיפול מתאים מצד ההיסטוריון. העקרונות היסודיים של השיטה ההיסטורית-הביקורתית שווים הם בכל מקום, אך אין להעביר שיטה זו באופן מיכני מתחום לתחום. צריך להבין את רוח השיטה ולסלול לה דרכים חדשות לפי החומר המשתנה. ככל שהמשך אלון בעבודתו ראה את תפקידו בבהירות גדלה והולכת, ועם שהעמיק חקר בפרטי העבודה, התרחב גם היקפה.

אלון לא צימצם את מידותיו ומטרותיו. הוא לא היסס להתוודות ולרמוז בשיחת חברים, כי בתחום התלמוד היה רוצה ליצור לו מלכות, שתהא דומה לזו של תיאודור מומזאן בתחום ההיסטוריה הרומית. מפעלו ההיסטורי של מומזאן מיוסד על בנין המשפט המדיני הרומי, שנבנה על-ידי גאון זה בכליו העצמאיים ובמרצו החודר והעקבי. כך ביקש אלון לבנות את ההיסטוריה של תקופת המשנה והתלמוד באבנים המסותתות והמלוטשות של ההלכה — כל הלכה והלכה מעובדת לפי דרכי לימודה, ולבסוף הן מצטרפות יחד ומשלימות את הבנין ההיסטורי כולו.

עבודה כזאת מן ההכרח היה שתחולל תמורה באישיותו של החוקר ובחומר שנמצא תחת ידו. הלמדן התלמודי חייב היה ליהפך להיסטוריון ביקורתי מודרני, ודבר זה כרוך בהיאבקות ובמשברים פנימיים. ההיאבקות נסתיימה בנצחון השיטה ההיסטורית, שהיא הדרך היחידה הפותחת לאדם המודרני את הבנת התלמוד כערך חיוני. והחומר התלמודי היה צריך ליהפך ולהשתנות בידי החוקר. כל הלכה והלכה — וכן כל אגדה ואגדה — נתפסה תחילה במקורה ונדרשה בדרכי-הלימוד המסורתיים, עד שנקבע מקומה בתוך המציאות ההיסטורית ופורשו מסקנותיה ההיסטוריות ונתקיים הכלל המסור בידינו, שכל המפרש הלכה אחת כהלכתה וכמשמעה ההיסטורי מביא גאולה לעולם.

כך מסתברת דרך עבודתו של אלון, במידה שנתפרסמו דבריו בדפוס. מאמריו שנדפסו הם טיפין מן הים הגדול של תלמודו. יש מאמר שנראה כבא לחדש עולם בפלפולו או כנסיון להציע פירוש, עד שיימצא פירוש אחר, ההולם יותר את המציאות ההיסטורית. מאמרים שכאלה נכתבו מתוך ראייה למרחקים, מתוך שויון-נפש של חוקר בעל ממדים גדולים, שעם מרחב ראייתו הריהו מוכן בכל שעה להתמסר כולו לאובייקט מסויים שנזדמן לידו ולנסות בו את כוחו.

בין דבריו, שנדפסו כבר, נמצאים מאמרים מזהירים, המעידים על עומק ראייתו ועל היקפה כאחד. יש להזכיר למשל את מאמריו: "עמדת הפרושים כלפי שלטון רומי ובית הורדוס" ("ציון" ג') ו"השיטה הסוציולוגית בחקר ההלכה" ("תרביץ" י').¹ בשני מאמרים אלה נלחם אלון בקונסטרוקציה מופשטת של בעיות ההיסטוריה היהודית הדורש לפרש את דבריהם ומעשיהם של פרושים וחכמים לפי התנאים המיוחדים והמשתנים שבהם היו שרויים ולפי כוונותיהם הפשוטות והמקוריות של מאמרי ההלכה והאגדה עצמם. מבין משפטי היקרים המפורשים במאמריו והגנוזים לעתים במקום שהוא סמוי מן העין, ראוי להזכיר לדוגמה את הדברים הקצרים שבהם הוא דוחה גזירה-שווה, שדן אחד החוקרים, בין פולוס השליח הנוצרי לבין ר' עקיבא,

1. מאמרים אלו ושאר מאמרי אלון כונסו בספרים: מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד; כרך א', תשי"ז; כרך ב', תשי"ח; הוצאת הקיבוץ המאוחד.

גדול חכמי המשנה: "פולוס היה 'ערום ביראה', משנה נהגו ודתו לצורך השעה והמקום, מכזב ברבים לשם מצוה וגונב דעת הבריות; מה שאין אתה מוצא כן אצל ר' עקיבא שהיה תמים בתורתו ובמעשיו". וחבל שלא זכינו לקבל מידי אלון תמונה חיה ושלמה של אחד מחכמי המשנה, אשר הזדהה כל-כך עם רוחם ואפילו עם לשונם, עד שראה חובה לעצמו להחיות את שפתם ולקחת מאוצר מליה אף לשם שימוש בשפת-הדיבור של ההוה.

בשנותיו האחרונות הקדיש אלון את מחקריו ביחוד לתולדות הסדרים הקונסטיטוציוניים, הפוליטיים, החברתיים והארגוניים של ארץ-ישראל היהודית בתקופת המשנה והתלמוד. כיום נוהגים להכתיר מחקרים כאלה בשם "סוציולוגיים", אך תחומים אלה היוו מאז את חוט-השדרה של עבודת ההיסטוריון, שכן הם מכניסים אותנו לפני ולפנים אל בית-היצר של ההיסטוריה, מקום שם נפגשים גורמים חיצוניים ופנימיים, חברתיים ודתיים בעבודה חשאית משותפת — תחומים שהם רחוקים מסיסמאות סנסציוניות של ההוה ודורשים סבלנות ומסירות מן החוקר ומן הרוצים להבין את דבריו.

לסוג זה שייכים המאמרים: "האסטרטגים בערי ארץ-ישראל בתקופה הרומית" ("תרביץ" י"ד), "אילין דמתמנין בכסף (לתולדות רשויות-הדינים בא"י בתקופה התלמודית)" ("ציון" י"ב), ומאמרו האחרון על "בניהם של חכמים", שזכה עוד לראות את הופעתו בדפוס, בספר היזבל של פרופ' אפשטיין. אלון חקר במאמרים אלה את המבנה החברתי של שכבות המנהיגים הדתיים בישראל, את דרכם בהנהגת הציבור ואת יחסם אל השרידים של חירות ואדמיניסטרציה מקומית אוטונומית, שנשארה קיימת, לפי דעתו, בערי ישראל עד סוף חורבנה של התרבות העתיקה. הוא האיר את דרך התרחבותו של שלטון החכמים. אף דן על הסימנים להתהוות-משטר אוליגארכי, להתהוות אריסטוקרטיה העוברת בירושה מאב לבן. היו אלה מסימניה של התקופה, שנתנו אותותם בכל סדרי החברה שבקיסרות הרומית, ואפילו באותם החוגים שלהלכה היו צריכים להתבסס על עקרונות של חירות ושיון, ולמעשה נסחפו גם הם בזרם ההתאבנות של המשטר המעמדי אשר החריב את התרבות העתיקה. תופעות כאלה מתבארות אצל אלון בשיטה הראויה למופת, על יסודם של מאמרים ושברי מאמרים המפוזרים בספרות התלמודית והמדרשית ובמסגרת הרחבה של ידיעותיו המקיפות בתולדות האדמיניסטרציה והקונסטיטוציה העירונית שבקיסרות הרומית.

אישיותו המדעית של אלון היתה מורכבת משני יסודות שונים, בעלי מסורת שונה ואפילו מנוגדת. התמזגות שני היסודות האלה היא הכרחית, וכולנו מחוייבים

לשאוף אליה, אם ברצוננו ליצור לנו היסטוריה יהודית אמתית ושלמה, תרבות יהודית-הומאניסטית.

ביסודות-נפשו הראשוניים נשאר אלון הלמדן התלמודי, ובעצם מסוגלים רק חבריו לתורה להעריכו כראוי. כל מוקירי התלמוד חייבים להחזיק לו טובה מיוחדת, על שקירב את הרחוקים, בייחוד מבין הנוער, להבנת הערכים החיוניים שבמשנת חכמים. עם זאת נכנס אלון, ראשו ורובו, גם לתוך המסורת הגדולה של הלימודים הקלאסיים, ובעיקר לתוך המסורת כבדת-המשקל של חוקרי ההיסטוריה הרומית. דומני, ירושה זו סיגל לעצמו בעיקר פה בארץ ובאוניברסיטה שלנו.

כאן, בירושלים, נעשה אלון כולו היסטוריון. הוא היה אחד מעמודי-התווך של לימוד ההיסטוריה באוניברסיטה ובארץ כולה, ומעמדו המרכזי עתיד היה להוסיף ולהתבלט. הוא העניק מתורתו לכל דורש, בלי לשאול לאיזו תכלית ישתמשו בדבריו. ההיסטוריונים חבריו שתו בצמאון את תורתו, וכבוד נעשה לנו, לחבריו, שזכינו לעבוד במחיצתו. ואף-על-פי שלא היה מן המורים הקלים ותורתו לא היתה קלה, מכל-מקום היה מורה גדול וידע לרתק ולהלהיב תלמידים מן הצעירים ביותר, בחורים ונערות, ועד הוותיקים והזקנים, לומדים ואנשים פשוטים — כל אלה שהיו מוכנים להסתגל במקצת אל התנאים המיוחדים, הדרושים להבנת החומר התלמודי ולהבנת ההיסטוריה של עמנו בכללה.

שוב, כדי לציין את אישיותו ואת תורתו, מן-הראוי להסתייע באותם המושגים והערכים שהיו שגורים בתקופה הקלאסית שעסק בה. כלמדן וחוקר-היסטוריון נצטרפו בו שתי מידות, שאת כל אחת מהן היה מוצא רבן יוחנן בן זכאי רק אצל אחד מתלמידיו המפורסמים. אלון היה במלוא מובן הדברים "בור סוד שאינו מאבד טיפה" ו"מעייין המתגבר". הוא היה גם איש לוחם כאחד התנאים הגדולים, "איל מגנח ימה, צפונה ונגבה". אך הוא ביקש להילחם רק למען האמת האובייקטיבית.

בעצם, ראה תמיד רק את הנושא האובייקטיבי שעמד לפניו לדיון. כך נותן היה את דעתו גם על חיי הציבור. הוא צירף באישיותו את דרכו של תלמיד-חכם יהודי ואת מידותיו של פילוסוף ואזרח בן התקופה היוונית הקלאסית. ובכל מקום ובכל זמן היה מסור כולו לאותו אובייקט העומד לפניו: הן כשישב לפני ספרו הפתוח, כולו מרוכז בלימוד סוגייתו; הן כשעמד על משמרתו כחייל, בחזית ובקרב, מתוך נשיית תלמודו ועולמו; הן כשהתווכח על בעיות פוליטיות ומוסריות של ההווה; הן כשחזר ללימודיו, ושוחח עם חבריו ותלמידיו על שאלות של תורה והיסטוריה, משיב כענין ופוסק כהלכה.

הי זכרו ברוך.